

СЛУЖБОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ**OFFICIAL OFFENSES AND RESPONSIBILITY OF EMPLOYEES OF FORENSIC EXPERT INSTITUTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE**

**Попович Є.М., д.ю.н., професор,
головний науковий співробітник**

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України*

У статті розглядаються актуальні питання щодо обов'язків працівників судово-експертних установ у кримінальному судочинстві в Україні. Вид юридичної відповідальності посадових осіб судово-експертних установ у кримінальному судочинстві в Україні є своєрідним.

Наголошується, що моральна відповідальність працівників судово-експертних установ настає у разі порушення етичних норм професійної діяльності працівників судово-експертних установ. Особливу увагу приділено аналізу процесуальних обов'язків персоналу судово-експертних установ. Оскільки працівник судово-експертної установи є самостійним учасником кримінальної справи, факт вчинення ним процесуального правопорушення свідчить про можливість застосування до нього процесуальних санкцій.

Зокрема, процесуальним кодексом передбачено накладення штрафу за невиконання працівниками судово-медичних установ своїх процесуальних обов'язків щодо явки до слідчого, прокурора чи суду та відповіді на запитання під час допиту (ст. 144 КПК України). У судовому засіданні працівники судово-експертної служби визнано винними у вчиненні службового правопорушення та відсторонені від суду. Це захід процесуального забезпечення, ознака кримінальної відповідальності та передбачає накладення штрафу за неповагу до суду. Встановлено, що працівники судово-експертних установ не несуть процесуальної відповідальності за порушення службових обов'язків у кримінальному провадженні, але несуть дисциплінарну відповідальність за порушення процесуальних обов'язків.

Також наголошується, що крім юридичної відповідальності, персонал судово-експертних установ може бути притягнутий до серйозної відповідальності за майнову шкоду, заподіяну їх діями під час слідства.

Надано рекомендації щодо підвищення відповідальності за дії як фігуранта кримінальної справи, так і працівника судово-експертної установи.

Коли працівники судово-експертних установ виступають учасниками кримінального провадження, від них вимагається більша відповідальність за свої дії. Потенціал накладення на працівників судово-експертних установ різноманітної відповідальності пов'язаний з тим, що невиконання чи неналежне виконання ними професійних обов'язків не обов'язково є навмисним і свідомим, а спричинене суб'єктивними чи об'єктивними факторами.

Ключові слова: судово-експертні установи, працівник судово-експертних установ, експерт, відповідальність, кримінальна відповідальність, процесуальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, кримінальне провадження.

The article considers topical issues regarding the duties of employees of forensic institutions in criminal proceedings in Ukraine. The type of legal responsibility of officials of forensic institutions in criminal proceedings in Ukraine is peculiar.

It is emphasized that the moral responsibility of employees of forensic institutions arises in case of violation of ethical standards of professional activity of employees of forensic institutions. Special attention is paid to the analysis of the procedural duties of the personnel of forensic institutions. Since an employee of a forensic institution is an independent participant in a criminal case, the fact that he has committed a procedural offense indicates the possibility of applying procedural sanctions to him.

In particular, the procedural code provides for the imposition of a fine for non-fulfilment by employees of forensic medical institutions of their procedural duties regarding appearing before an investigator, prosecutor or court and answering questions during interrogation (Article 144 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). At the court hearing, the employees of the forensic expert service were found guilty of official misconduct and removed from the court. This is a measure of procedural security, a sign of criminal liability and involves the imposition of a fine for contempt of court. It was established that employees of forensic institutions do not bear procedural responsibility for violation of official duties in criminal proceedings, but bear disciplinary responsibility for violation of procedural duties.

It is also emphasized that in addition to legal liability, the personnel of forensic institutions may be held seriously liable for property damage caused by their actions during the investigation.

Recommendations have been made to increase responsibility for the actions of both the person involved in the criminal case and the employee of the forensic institution.

When employees of forensic institutions act as participants in criminal proceedings, they are required to take greater responsibility for their actions. The potential of imposing various responsibilities on employees of forensic expert institutions is related to the fact that failure to perform or improper performance of professional duties by them is not necessarily intentional and conscious, but caused by subjective or objective factors.

Key words: forensic institutions, employee of forensic institutions, expert, responsibility, criminal responsibility, procedural responsibility, disciplinary responsibility, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Обов'язковим елементом процесуального статусу працівників судово-експертних органів є відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Відповідальність об'єднує всі інші елементи процесуального статусу працівників криміналістичних органів, а також є одним із важливих засобів забезпечення законності та дисципліни в системі криміналістичної діяльності.

Велика увага приділяється вивченню відповідальності працівника судово-експертних органів за порушення ним своїх посадових обов'язків у сфері судової експертизи, тоді як роботи вчених в основному присвячені

дослідженню кримінальної відповідальності за надання неправдивих висновків.

Крім умисного вчинення правопорушення, працівник криміналістичного органу не повинен виконувати або неналежним чином виконувати покладені на нього обов'язки і за це він буде притягнутий до інших видів відповідальності, що вимагає певного аналізу.

Мета статті включає вивчення всіх видів відповідальності, яка може застосовуватися до працівників судово-експертних установ як учасників кримінального процесу. Питанню відповідальності працівника судово-експертних установ як учасника кримінального процесу за неправомірні діяння у своїй професійній діяльності присвячені

роботи І. В. Глазунової, Н. Ю. Жигалова, І. В. Сташевського, Л. В. Мартинової, Д. А. Харченко, А. В. Дудич та інших науковців. Однак їх наукова розробка передбачає певні види обов'язків працівників судово-експертних організацій, а не їх організації в цілому.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 70 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та статтею 14 Закону України «Про судову експертизу» працівники судово-експертних установ несуть кримінальну, адміністративну та дисциплінарну відповідальність [1; 2]. Такі самі види відповідальності для працівників судово-експертних установ передбачені й у п. 2.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3].

Окрім юридичної відповідальності, на думку Дудич А. В., працівник судово-експертних установ несе й морально-етичну відповідальність за якість своєї роботи перед особою, котра призначила судову експертизу, судом, потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим), керівником судово-експертної установи, адже за результатами проведеного дослідження працівник судово-експертних установ зобов'язаний дати висновок, дотримуючись професійної етики та власної совісті [4, с. 128].

Іншими словами, працівники судово-експертних установ несуть моральну відповідальність за недотримання етичних норм професійної діяльності. Інформація про замовлення та проведення судово-медичних експертиз і висновків (п. 2.4.) Відповідно до чинного законодавства працівники судово-експертних установ несуть кримінальну відповідальність за навмисне надання неправдивого висновку, відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків, розголошення даних, виявлених під час слідства [3].

Виходячи зі змісту ст. 70 КПК України, за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді працівник судово-експертних установ несе кримінальну відповідальність, передбачену ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Тобто, у ст. 70 КПК України немає безпосередніх доказів того, що посадові особи судово-медичних установ несуть відповідальність за розголошення даних, отриманих під час розслідування. Кримінальна відповідальність у випадках, коли працівник судово-експертної спеціалізованої установи навмисно дає неправдиві висновки і відмовляється від виконання покладених на неї завдань, забезпечуючи достовірність висновків посадової особи судово-експертної спеціалізованої установи та належне виконання обов'язків [5, с. 30].

Працівник судово-експертних установ попереджається про кримінальну відповідальність за зазначеними статтями КК України кожного разу, коли йому доручають проведення експертизи. Про це зазначається в ч. 2 ст. 102 КПК України. Співробітники судово-медичної експертизи повідомили, що їм потрібно буде довести, що вони були попереджені про відповідальність за навмисно помилкові висновки та відмову без поважних причин виконувати поставлені завдання. Працівники експертно-криміналістичних органів притягуються до відповідальності постановою слідчого, прокурора або вироком суду, у якому визначена відповідальність. Якщо перевірка проводиться в спеціалізованому закладі, керівник спеціалізованого закладу надає інформацію про права та обов'язки [6, с. 268]. Завідомо неправдивий висновок є однією з ознак об'єктивної сторони злочину «Завідомо неправдиве показання» (ст. 384 КК України), який є злочином проти правосуддя (Розділ 18 КК України) [7].

Відповідальність за ст. 384 КК України настає, якщо висновок працівника судово-експертних установ є неправдивим. Неправдивість висновку експерта полягає в тому, що він не відповідає дійсності і містить відомості, які мають відношення до окремих фактів або до справи

в цілому. Висновок експерта є неправдивим лише в тому випадку, якщо працівники судово-медичної установи навмисно спотворюють факти та дають неправильну оцінку [8, с. 76–77].

Як зазначає Дудич А. В., Висновки працівників судово-експертних спеціалізованих установ ґрунтуються на випадках, коли відбувається заміна об'єктів спеціалізованого дослідження, зміна ідентифікаційних полів досліджуваного об'єкта, неправильне представлення фактичних даних (характеристики спотворені, сфабриковані або приховані), внаслідок чого робляться помилкові висновки або спростовано посадовою особою судово-експертної установи, яка прямо чи навмисно помилилася [4, с. 129].

Слід зазначити, що чинним законодавством не передбачено кримінальної відповідальності за неправдиве (неправдиве) повідомлення. Такі висновки часто зустрічаються в професійній практиці, оскільки правильна оцінка отриманих результатів потребує великого практичного досвіду та теоретичних знань. Помилкові висновки є наслідком недбалого ставлення судових працівників судово-експертних установ до своїх обов'язків, що виявляється в поверхневому дослідженні та недбалості посадових осіб судово-експертних установ, а також невірній оцінці результатів дослідження [4, с. 130].

Посадові особи судово-експертних установ допустили помилки на підставі досліджень через недостатню наукову підготовку, відсутність практичного досвіду, некомпетентність, неухважність, неповну перевірку, суперечливі наукові нормативи, неточний аналіз тощо. Якщо буде зроблено висновок, до них можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення [9, с. 66].

Експертна помилка – це навмисна помилка, допущена працівником судово-експертної установи в тому, що помилка є результатом неправильних міркувань або дій працівника судово-експертної установи і не є свідомою, як у випадку навмисно помилкового висновку відрізняється від зроблених неправильних висновків. Кримінальним злочином є відмова працівника судово-експертної установи без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. (ст. 385 КК України). Відмова від виконання – ухилення посадової особи судово-експертної установи від виконання процесуального обов'язку щодо проведення експертизи та надання висновку експерта без поважних причин, які перешкоджають виконанню такого обов'язку. Відмова з поважних причин (хвороба, відсутність остаточних матеріалів, застосування психічного чи фізичного примусу тощо) за цих обставин не тягне за собою кримінальної відповідальності [8, с. 79, 81].

КК України передбачає також відповідальність працівника судово-експертних установ за розголошення даних досудового розслідування (ст. 387). Хід та результати розслідування, викладені у висновку судово-медичного експерта, є даними досудового розслідування та не підлягають розголошенню. Як зазначає Сташевський І. В., наявність кримінальної відповідальності за розголошення даних попереднього розслідування забезпечує дотримання обов'язку збереження таємниці попереднього розслідування, необхідної для нормальної кримінально-процесуальної діяльності на стадії попереднього розслідування [5, с. 30].

Розголошення даних досудового розслідування утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України, якщо його вчинено без дозволу прокурора, слідчого і якщо особа (експерт) була попереджена в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані. Застосування характерних для кримінально-процесуального права засобів процесуального примусу є одним із видів юридичної відповідальності за невиконання або неналежне виконання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності процесуальних обов'язків. Науковці обґрунтовують існування кримінальної відповідальності

як самостійного виду юридичної відповідальності та на практиці покладають її як додаткову кримінальну відповідальність на винного, тобто позбавлення певних процесуальних прав, визначають як річ. Реальною підставою кримінальної відповідальності є вчинення суб'єктом (учасником кримінальної справи) делікту (організованого діяння), що призвело до настання шкідливих наслідків, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням правового обов'язку. Зловживання суб'єктивними правами або дії, що виходять за межі дозволеного, не засновані на неправильному застосуванні кримінально-процесуального закону [10, с. 57; 11, с. 47; 12, с. 96].

Оскільки працівник судово-експертної установи є самостійним учасником кримінальної справи, факт вчинення ним процесуального правопорушення свідчить про можливість застосування до нього процесуальних санкцій.

Зокрема, процесуальним законом передбачено накладення штрафу за невиконання працівниками спеціалізованих судово-експертних установ своїх процесуальних обов'язків щодо явки до слідчих, прокурорів чи суду та відповідей на запитання під час допитів (ст. 144 КПК України). Кримінально-процесуальний кодекс не передбачає інших механізмів стимулювання судових працівників спеціалізованих судово-експертних установ до належного виконання покладених на них процесуальних обов'язків [13, с. 89].

Аналізом статті 144 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що як захід забезпечення кримінального провадження до учасників кримінального провадження можуть бути застосовані штрафи.

Кримінально-процесуальні санкції у вигляді штрафу ґрунтуються на наявності офіційно встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України кримінального процесуального правопорушення, об'єктивною стороною якого є невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин, накладається лише в певних випадках [6, с. 339].

Відповідно до ч. 2 ст. 327 КПК України, явка працівника судово-експертних установ на судові засідання забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Однак, як саме сторона кримінального провадження забезпечує прибуття працівника судово-експертних установ, у статті не зазначено. У будь-якому випадку суд має сприяти сторонам кримінального провадження в забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику [1].

Слід зазначити, що Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.4) передбачає адміністративну відповідальність працівника судово-експертних установ за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду, відповідно до ч. 2 ст. 1853 Кодексу про адміністративні правопорушення України [3; 14].

Також статтею передбачено відповідальність за неповагу до суду, яка виявилася в непокорі розпорядженню головуючого або порушенні порядку під час судового засідання, а також можуть бути притягнуті до відповідальності працівники судово-експертних установ [14].

Так, відповідно до ч. 3 ст. 330 КПК України, у разі невиконання розпорядження головуючого особами, присутніми на судовому засіданні (свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, перекладач), головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду, а при повторному порушенні суд своєю ухвалою вправі постановити рішення про видалення будь-кого з них із зали засідання та притягнення до відповідальності. Питання про притягнення особи до відповідальності за вияв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва, яка використовується для реалізації постановленої судом ухвали й наведення порядку в залі судового засідання (ч. 4 ст. 330 КПК України).

Отже, працівники судово-експертних установ підлягають відстороненню від суду та штрафу за неповагу до суду, що є заходом процесуального забезпечення та ознакою кримінальної відповідальності, як адміністративне правопорушення. Законодавець не передбачає відповідальності персоналу судово-експертного органу за невиконання зобов'язань щодо самовідмови за процесуальних обставин. На думку І. В. Пиріг, Г. С. Бідняк, ця обставина з урахуванням значимості наслідків такої бездіяльності працівника судово-експертних установ для подальшого розслідування та розгляду кримінального провадження є серйозною прогалиною кримінально-процесуального законодавства [13, с. 89].

У зв'язку з цим науковці пропонують встановити відповідальність посадових осіб судово-експертних установ, які з певних причин не вжили кримінальних справ. Однак науковці не з'ясували, яку саме відповідальність слід встановити.

З метою запобігання упередженості суддів, прокурорів, слідчих, перекладачів, посадових осіб судово-експертних установ та інших осіб процесуальне законодавство передбачає можливість їх відмови. Підставами для відводу працівника судово-експертних установ, крім загальних підстав, що унеможливають участь у провадженні та визначені у ст. 77 КПК України, є також обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості. У разі існування таких обставин експерт, не чекаючи поки йому заявлять відвід, зобов'язаний заявити самовідвід. Якщо зацікавлена в результаті кримінальної справи особа проводить розслідування і подає свої висновки, то може бути постановлено незаконний вирок. Звісно, якщо такий висновок виявиться неправдивим, посадові особи судово-експертної установи будуть притягнуті до кримінальної відповідальності. Однак висновки тих, хто з якихось причин не відмовився, не обов'язково є навмисно помилковими, вони можуть бути цілком об'єктивними і повними, а можуть бути і помилковими. Думка працівників судово-експертної установи є джерелом доказів і часто є важливою для справи, інколи навіть вирішальною, але не має істотного значення для особи, яка веде провадження. (ч. 10 ст. 101 КПК України). А тому висновок повинен надаватись працівником судово-експертних установ, який має право на проведення експертизи. Експертизу може провести як фахівець, що працює в державній спеціалізованій установі, так і фахівець, який там не працює. Головне, щоб вони обидва відповідали вимогам, установленим до них законом. Надання висновку працівником судово-експертних установ, який повинен був заявити самовідвід у провадженні, викликає сумніви у протилежній сторони провадження, яка не ініціювала проведення експертизи. Якщо порушення вимог КПК України щодо незацікавленості та неупередженості працівника судово-експертних установ кримінальному провадженні перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судові рішення, тоді, відповідно до ч. 1 ст. 412 КПК України, це є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону й підставою для скасування або зміни судового рішення в апеляційному порядку (п. 3 ч. 1 ст. 409 КПК України).

Очевидно, сам факт скасування рішення суду або визнання висновку працівників установи судово-експертної експертизи недопустимим доказом у справі не тягне за собою відповідальність працівників установи судово-експертної експертизи за неподання самовідводу. Отже, порушення працівником судово-експертної установи обов'язку самовідводу є підставою для дисциплінарної відповідальності.

Якщо працівник професійної судово-експертної організації перебуває у трудових відносинах із професійною судово-експертною організацією та є її співробітником, сторона, яка наймає працівника судово-експертної професійної організації, має право повідомити судово-експертну

професійну організацію про будь-які обставини невідповідності. Неналежне виконання службових обов'язків судово-експертним агентством може призвести до дисциплінарної відповідальності, у тому числі дисциплінарної. Відповідно до п. 5.11. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. – 86/5, до судового працівника судово-експертних установ можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: попередження; призупинення дії свідцтва (на певний термін); позбавлення кваліфікації судового експерта; пониження кваліфікаційного класу судового працівника судово-експертних установ (застосовується щодо судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту) [15].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судові експертизи проводять також експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, тобто приватні експерти [2].

Виникають питання щодо порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності цих осіб, оскільки вони не перебувають у трудових відносинах і їх наявність є вирішальною для застосування дисциплінарної відповідальності. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів покладає на Центральну експертно-кваліфікаційну комісію розгляд питання дисциплінарної відповідальності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ (п. 2.1) [15].

Отже, працівники судово-експертних установ не несуть процесуальної відповідальності за порушення процесуальних обов'язків за недопущення самообвинувачення у кримінальному провадженні, але несуть дисциплінарну відповідальність.

Крім перерахованих вище видів відповідальності, працівники судово-експертних установ можуть бути притягнуті до тяжкої відповідальності за істотну шкоду, заподіяну їх діями під час розслідування. Виниклі пошкодження можуть проявлятися як руйнування або пошкодження досліджуваного об'єкта. Відповідальність працівника установи судової експертизи настає лише в тому випадку,

якщо не отримано згоди особи, яка доручає працівнику установи судової експертизи змінити характер або матеріальну цінність об'єкта, переданого для дослідження. Зміна предмета експертизи не є обов'язком персоналу судово-експертних установ. Матеріальна відповідальність працівника судово-експертних установ передбачає його обов'язок відшкодувати шкоду, завдану при виконанні ним своїх службових обов'язків, експертній установі, яка у свою чергу, відповідно до ст. 1172 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), відшкодує шкоду, завдану працівником судово-експертних установ іншим особам. Тобто, виникає ситуація, коли спочатку відбувається покладення обов'язку відшкодувати шкоду на юридичну особу (експертну установу) і пояснюється тим, що працівник (експерт) у цьому випадку юридично втілює волю юридичної особи. Експертна установа реалізує свою цивільну праводієздатність, зокрема деліктоздатність, через дії експертів як своїх працівників. Отже, дії експертів юридично сприймаються як дії самої експертної установи [16, с. 134–135].

Після відшкодування шкоди, завданої працівником судово-експертних установ, експертною установою, працівник судово-експертних установ відповідатиме перед експертною установою відповідно до права зворотної вимоги, згідно зі ст. 1191 ЦК України. Якщо перевірку проводить експерт, який не працює в спеціалізованій професійній організації, ми повністю відшкодуємо майнову шкоду відповідно до положень Цивільного кодексу, зокрема, ст. ст. 1166, 1172, 1173, 1192 ЦК України.

Висновки. Коли працівники судово-експертних установ виступають учасниками кримінального провадження, від них вимагається більша відповідальність за свої дії. Потенціал накладення на працівників судово-експертних установ різноманітної відповідальності пов'язаний з тим, що невиконання чи неналежне виконання ними професійних обов'язків не обов'язково є навмисним і свідомим, а спричинене суб'єктивними чи об'єктивними факторами.

Отже, крім кримінальної (найбільш суворої) відповідальності для працівників судово-експертних установ передбачено також процесуальну, дисциплінарну та інші менш суворі види відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.01.2024).
3. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Інструкція, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08 січ. 1998 р. № 53/3. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.01.2024).
4. Дудич А. В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 30 (2). С. 132–136.
5. Сташевський І. В., Мартинова Л. В. Реалізація гарантії незалежності судового експерта в контексті його матеріального і соціального забезпечення: сучасний стан. *Право і суспільство*. 2022. С. 195–205.
6. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар / С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко: Одиссей, 2013. 1104 с.
7. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 10.01.2024).
8. Борисова В. І., Тютюгіна В. І. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. Нац. юрид. акад. України, 2011. 155 с.
9. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
10. Білокінь Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність: наукові та правові основи: дис. ... д-ра ю.н.: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 577 с.
11. Сопронюк О. Класифікація кримінально-процесуальних санкцій. *Історико-правовий часопис*. 2 (6) 2015. С. 194–199.
12. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с.
13. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.
14. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/8073-10> (дата звернення 13.01.2024).
15. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 09 серп. 2005 р. № 86/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05> (дата звернення 13.01.2024).
16. Буряк Л. С. Особливості відповідальності працівника судово-експертних установ в цивільному процесі України. *Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 3. Том 1. С. 132–135.
17. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 14.01.2024).